

JOURNAL OF SOCIAL RESEARCH IN UZBEKISTAN

journal homepage:

<https://topjournals.uz/index.php/jsru>**ANCIENT GREEK SOCIOCULTURAL THOUGHT AS THE SOURCE OF AL-FARABI'S SPIRITUAL AND ETHICAL TEACHINGS****Jaloliddin Yusubov**

PhD in Philosophy, Associate professor

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: yusubovjaloliddin@gmail.com**ABOUT ARTICLE****Key words:** Thinker, culture, science, 'Second Teacher', philosophy, religion, culture**Abstract:** This paper examines the ideas put forward in the legacy of Greek philosophers and their aspects related to the ideas of Abu Nasr Farabi.**Received:** 18.06.23**Accepted:** 20.06.23**Published:** 22.06.23**QADIMGI YUNON IJTIMOIIY-MADANIY TAFAKKURI AL-FOROBIIY MA'NAVIIY-AXLOQIIY TA'LIMOTI MANBA SIFATIDA****Jaloliddin Yusubov**

PhD, dotsent

O'zbekiston Milliy universiteti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: yusubovjaloliddin@gmail.com**MAQOLA HAQIDA****Kalit so'zlar:** Mutafakkir, madaniyat, ilm-fan, "Ikkinchi muallim", falsafa, din, madaniyat**Annotatsiya:** Mazkur maqolada yunon faylasuflarining merosida ilgari surilgan fikrlar va ularning Abu Nasr Forobiy fikrlari bilan bog'liq jihatlari o'rganib chiqilgan.**ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНАЯ МЫСЛЬ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ УЧЕНИЕ АЛЬ-ФАРАБИ КАК ИСТОЧНИК****Жалолiddин Юсубов**

PhD, доцент

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

E-mail: yusubovjaloliddin@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	Мыслитель, «Второй учитель», философия, религия, культура	Аннотация:	В данной статье рассматриваются идеи, выдвинутые в наследии греческих философов, и их аспекты, связанные с идеями Абу Насра Фараби.
------------------------	---	-------------------	---

KIRISH

Abu Nosir Forobiy Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida bo'lganidan so'ng arab va qadimgi yunon tillarini ishtiyoq bilan o'rgangan. U, ayniqsa, qadimgi yunon olimlari Pifagor, Aristotel, Evklid, Arximed, Platon asarlariga qiziqqan. Qadimgi yunon olimlari asarlarining asl ma'nosini tushunishga muvaffaq bo'lgan. Shuning uchun ham o'z davri uchun dolzarb hisoblangan axloq, siyosat, psixologiya, falsafa, matematika, musiqa, fizika va hokazolarni o'rgangan. U ilm-fan sohalarini puxta egallashga harakat qilar, ayniqsa, falsafa va mantiqqa juda qiziqar edi. Uning ushbu fan sohalarini bo'yicha yozgan asarlari Arastu falsafasini o'rganish va uni boshqalarga tushunarli qilishga qaratilgan. U shu maqsadida Aristotel risolalariga izohli sharhlar yozgan.

Shuni aytish kerakki, yangi nasroniylik eramizning I asrida tarix sahnasiga chiqqanidan so'ng qadimgi ellinistik madaniyatni yo'q qilishga harakat qilgan. Uning harakatlari behuda emas edi. Qadimgi yunon kitoblari yoqib yuborilgan, yo'q qilingan. Chunki qadimgi yunonlar ko'p xudolarga sig'inishgan. Lekin Iso payg'ambarning yangi dini bitta xudoga sig'inardi. Islom ham xuddi shunday monoteistik din edi. Lekin islom qadimgi yunon ilm-fani bilan kurashmagan, ma'naviy bitiklarni, osori-atiqalarni yo'q qilmagan. Aksincha, o'zi yaratgan ilm-fanni mamlakat va islom manfaati uchun avaylab ishlatishga harakat qildi. Shuning uchun Abu Nosir Forobiy qadimgi yunon olimlari asarlarini tarjima qilgan va o'rgangan. U qadimgi yunon madaniyati va ilm-fanini targ'ib qilgan.

ASOSIY QISM

Qadimgi yunon olimlarining asarlari uning olim sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi. Abu Nosirning "Saxovatli shahar aholisining munosabati" asari yozilishida, ayniqsa, Aflotunning davlat haqidagi asarlari katta ta'sir ko'rsatgan. Suriya, Misr va Livandagi "Saxovatli fuqarolar qarashlari" nashrlarini, Turkiyaning Sulaymoniya shahri va shu mamlakatning boshqa kutubxonalarda qo'lyozmalari bor. Turk arxivlarida risolaning ayrim variantlari turli nomlar ostida berilgan. Hajmi ham har xil. Zero, asarning to'liq, o'rta va qisqartirilgan variantlari mavjud.

"Forobiyning siyosiy falsafasi nafaqat siyosiy muammolarni tushunishning nazariy asosi, balki siyosiy jarayonlarning tabiati, munosabatlari, ularning rivojlanish tendentsiyasini tahlil qilishga qaratilgan siyosiy tushuncha sifatida ham qiziqish uyg'otadi. Al-Forobiyning chuqur gumanistik va ratsionalistik xususiyatga ega siyosiy kontseptsiyasi mutafakkirning Sharq va qadimgi yunon madaniyatining falsafiy va axloqiy-siyosiy yutuqlarini ijodiy o'zlashtirishi asosida shakllangan. Al-Forobiyning buyuk xizmati shundaki, u nafaqat o'zidan oldingilarning qimmatli g'oyalarini qabul

qilib, saqlab qoldi, balki falsafaning mantiqiy-nazariy apparatini sezilarli darajada boyitdi va keyingi avlodlarga falsafaning siyosiy tizimini yetkazdi”.

Forobiy falsafa sohasida yunon mutafakkiri Aristotelning “Kategoriyalar”, “Metafizika”, “Germenevtika”, “Ritorika”, “Poetika”, birinchi va ikkinchi “Analitika”, “Mavzular” va 4 ta soʻfiy asarlariga sharhlar yozgan. Uning asarlari bugungi kungacha ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Shunday qilib, Forobiy Sharq va Gʻarb ilm-fani, qadimiy madaniyatini tanitishda muhim rol oʻynadi. Shuning uchun ham XI asrda yashagan Forobiy izdoshi Ibn Sino Arastu asarlarining maʼnosini faqat Abu Nosirning tushuntirishlari orqali anglaganligini yozgan.

Aniqroq aytadigan boʻlsak, Aristotelning asarlari allaqachon arab tiliga tarjima qilingan. Arab Sharqida Arastuning baʼzi qimmatli gʻoyalari buzib koʻrsatilgan. Ammo buyuk yunon faylasufining koʻpgina asarlari tarjima qilinmagani uchun uning fikrini tushunish qiyin edi. Shuning uchun ham koʻp tillarni bilgan buyuk olim Arastu asarlariga arab tilida sharh yozgan. Shunday qilib, u buyuk faylasuf merosini notoʻgʻri tushunchalardan tozalab, uni oʻziga xos tarzda toʻgʻri tushuntirib, ilm-fan sohasida birinchi ustoziga nisbatan oʻzining buyuk axloqiy va fuqarolik munosabatlarini koʻrsata oldi. Shuning uchun Sharq faylasuflari uni “Al muallim al-san” – “Ikkinchi muallim” deb atashgan.

Ulugʻ Arastu falsafani rivojlantirar ekan, “Olimlarning kelib chiqishi”, “Entsiklopediya yoki olimlar zanjiri”, “Ajoyib Meruet”, “Yaxshi shahar fuqarolarining koʻrinishi”, “Katta kitob”, “Musika haqida”, “Falsafani oʻrganish uchun nimani bilish kerak”, “Aql mohiyati haqida”, “Ijtimoiy-etnik risolalar”, “Falsafiy risolalar” va boshqa koʻplab falsafiy asarlar yozgan. Forobiy ilm-fanning falsafiy va mantiqiy poydevorini toʻgʻri qayta qurdi. U musiqa boʻyicha keng koʻlamli tadqiqotlar olib bordi.

Tarixga chuqur nazar tashlasak, alohida avlodlar, qabila va elatlar madaniyati alohida-alohida rivojlanadi, degan “nazariya”ning asossizligini yaqqol koʻramiz. Jahon madaniyati taraqqiyotida iz qoldirgan buyuk arboblardan, aslida, insoniyat madaniyatining birligini koʻrsatib kelmoqda. Shunday jahon tarixiy shaxslari qatoriga Abu Nasr Forobiy ham qoʻshiladi. U oʻz ona yurtining madaniy boyliklari, Eron va Hindistonning qadimgi jahon madaniyati mevalarini yetishtirdi. Aynan shu tufayli u sayoz tushuncha va koʻr-koʻrona eʼtiqodlardan yuqoriga koʻtarila oldi, fikrlash tizimini konstruktiv va moslashuvchan qila oldi. Abu Nasr Forobiy oʻz davrining haqiqiy qomusini yaratdi. Aytish mumkinki, u chuqur fikr bildirmagan, yetarlicha eʼtibor bermagan, daho bashorat qilmagan birorta bilim sohasi yoʻq.

Alloma Arastu asarlarini arablarga tanitgan tarjimonlardan biridir. U ilmiy muhitga kirishi bilan, avvalo, til va fanlarni oʻrganishga harakat qildi. Bunga urinish, ehtimol, oʻrta asrlardagi "savodxonlar"ning oʻziga xos xususiyatidan kelib chiqqan. Arab-musulmon madaniyatida “adib” tushunchasi ilmiy, har qanday masala boʻyicha koʻp maʼlumotga ega boʻlgan shaxsni bildiradi. Sharqda “adib” “humanitas” kabi odobli, ijtimoiy va intellektual vazifani bajargan. “Adib”ga shahar hayotining nozik jihatlari mohirona egallashi, yuksak bilimga ega boʻlib, ustozlik qilishi zarur edi.

Dastlab “adib” faqat ijtimoiy fanlar sohasiga ixtisoslashgan bo‘lsa, keyinchalik boshqa sivilizatsiya vakillari bilan o‘zaro munosabat uning zimmasiga tabiiy fanlar asoslarini bilish vazifasini yukladi. Abu Nasr Forobiy qisqa fursatda katta muvaffaqiyatlarga erishdi, arab-musulmon faylasuflari safiga qo‘shildi.

Abu Nasr Forobiy Sharqda “Ikkinchi muallim”ga aylandi. Bu taxallusning berilishi o‘ziga xos ma’noga ega. Uni Arastudan keyin “Birinchi ustoz” deb atash, birinchidan, arablarning yunon mutafakkiri merosi bilan to‘liq tanishligi va uni yuksak qadrlashini (bu esa arablarning yunon falsafasiga qoyil qolishidan dalolat beradi), ikkinchidan, an’anaviy musiqa nazariyasini shakllantirish bilan bog‘liq holda butun Sharq musiqasining “Ikkinchi ustoz” deb ataladi. U o‘rta asrlarda ma’lum bo‘lgan fanlarni “Fanlar ro‘yxati”ga birlashtirgan, u musiqa nazariyasining shakllanishida Sharqning boy ohanglarini bir xil darajada jamladi.

Alloma ijodiga nazar tashlasak, uning ta’limotida aqliy bilishga intilish, o‘tmish merosidan maqsad, ya’ni hind va yunon falsafiy olamini keng tushunishni ko‘rishimiz mumkin. Shu munosabat bilan antik sivilizatsiya falsafasini o‘rganish ortga qaytish yo‘li bilan emas, balki o‘tmishni qayta tiklash va yangilash orqali amalga oshiriladi.

Islom dini rivojlanishi va tabiiy fanlar yuksalishi munosabati bilan tabiat hodisalarini o‘rganish keng yoritiladi. Haqiqiy haqiqatning yagona o‘lchovi sifatida aql shakllanadi va inson bilimi birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Solih Mahdi Ammash “arab-musulmon sivilizatsiyasi mahsuli” deb atagan Forobiy falsafasi Platon va Arastu ta’limotiga asoslanadi. Antik davr merosini sharhlash olimning ilmiy fikrlarini inkor etmaydi.

Parafraza usulida yaratilgan sharhlar Abu Nasr Forobiy qarashlarini antik falsafa bilan qisman uyg‘unlashtiradi. Biroq uning falsafasi qadimgi dunyoqarashdan farq qiladi.

Qadimgi Yunoniston ilm-fani ilg‘or g‘oyalari ustiga o‘rta asr musulmon falsafasi qo‘shilgan. Forobiy moddiy narsalar olamini o‘rganishda Arastuga murojaat qilsa, ijtimoiy-axloqiy tadqiqotlarida Aflotun ta’limotiga tayanadi. Aflotun fikr va g‘oyalarni haqiqiy haqiqat sifatida shakllantirgan va ularga asoslangan bilimlar ustun rol o‘ynaydi. Ammo bu bilimning shaxsga hech qanday aloqasi yo‘q. Aflotun ob’ektiv voqelik haqidagi bilimni bilim deb biladi. U hislar tomonidan idrok qilinadigan dunyoni g‘oyalarning aksi sifatida talqin etadi. Uning ta’limotiga ko‘ra, bilim aqlning "faoliyati" orqali emas, balki "eslab qolish" tamoyili bilan amalga oshiriladi.

Aflotunning g‘oyalar dialektikasi bo‘rttirilgan. Bilish jarayoni noreal tarzda yo‘naltiriladi. «Eslash» tushunchasining zaifligi Aristotel falsafasi negizida ko‘rinadi. Uning ta’limotiga ko‘ra, bilim atrof-muhitni o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladi. Aql insondan tashqarida mavjud emas. Haqiqiy haqiqat individual narsalarning mavjudligidir.

Insonning bilish jarayoni moddiy narsalar olamini hislar bilan idrok etishdan boshlanadi. Har bir narsa shakl va materiyadan iborat. Bilish jarayonida shaxs materiyani emas, balki predmetning

shaklini idrok etadi, chunki shaxs ob'ektning o'zi emas, balki uning shakli bilan birga qoladi. Aristotel shu tariqa Platonning hislar orqali ma'lum bo'lgan narsalarning g'oyalarga munosabati muammosini shakl va materiyaning buzilishi bilan ko'rib chiqadi. Agar materiya materiyaning mumkin bo'lgan holatini tasvirlasa, shakl materiyaning haqiqatga aylanishidir. "Ikkinchi muallim"ning Platon va Aristotelga munosabati murakkab.

A.H.Qosimjonov ta'kidlaganidek, "Al-Forobiyning chinakam falsafasi hali ham qayta qurishga muhtoj".

XULOSA

Forobiy ikki faylasuf ta'limotining o'ziga xosligiga amal qilgan. "Ikki faylasuf – muqaddas Aflotun va Aristotel qarashlarining mushtarakligi haqida" risolasi ana shu maqsadga qaratilgan. Aflotun va Arastuning borliq ma'nosi borasida kelishmovchiliklari haqidagi shubhalarni yo'q qilish uchun Forobiy ikki buyuk faylasufning qarashlari mushtarakligini isbotlaydi.

Alloma Aflotun va Arastu dunyoqarashlari o'rtasidagi mushtaraklikni savollar asosida tadqiq qiladi. Biroq bu ikki faylasuf o'rtasidagi ziddiyatlarni butunlay inkor etib bo'lmaydi. Agar Aflotun va Arastu bir-biridan farq qiladigan hayot obrazi, tadqiqot usullari, bilish nazariyasi atrofida vujudga kelgan bo'lsa, dunyoning paydo bo'lishi ruh va aql-idrok masalalarida yagona yo'nalishni ko'rsatadi.

Al-Forobiy qarashlarining kelib chiqishini uning Aflotun va Arastu dunyoqarashlarini birlashtirishga urinishi bilan aniqlash mumkin. Ikki faylasuf ham bir xil ideallarga ega: donishmandning ustoz obrazi idealdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Хайруллаев М.М. Фараби. Эпоха и учение. - Ташкент: Узбекистан, 1975. – 352 с.
2. Касымжанов Х. Аль-Фараби. - Алма-Ата, 1974. – 67 с.;
3. Сатыбекова С.К. Гуманизм Аль-Фараби. - АлмаАта, 1975 .- 305 с.
4. Мир ценностей Аль-Фараби и аксиология XXI века. Книга 1- 2. - Алматы, 2006. - 266 с.
5. Alikulov X.A. Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy-ma'naviy merosi. –Toshkent: Noshir, 2012. - 110 b.
6. Yusubov, J. K., Yusubov, J. K., Khidaevich, J. B., Khadjiev, U. S., & Nematov, O. N. (2021). The Importance of Modern Technologies in the Teaching of Philosophy. Technology.
7. Юсубов, Ж. К., Мусаев, О. Р., & Жамалова, Н. У. (2020). РОЛЬ КОМПЕТЕНТНЫХ КАДРОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ. Социосфера, (1), 176-180.
8. Юсубов, Ж. К. АБУ НАСР ФОРОБИЙ ТАРБИЯ ВА ШАХС БАРКАМОЛЛИГИ ДАВИДА. ХАБАРШЫСЫ, 119.

9. Юсубов , Ж. . (2023). Взгляды Абу Наср Фараби о государственной благотворительности. Общество и инновации, 4(2), 265–271.
10. Юсубов, Ж. (2023). JAHON ILM-FANIDA ABU NASR FOROBIY ILMIY-MADANIY MEROSINING TUTGAN O ‘RNI VA ANAMIYATI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(4), 138-145.
11. Юсубов, Ж. К. (2020). АБУ НАСР ФОРОБИЙ АСАРЛАРИДА ДИНГА МУНОСАБАТ ВА УНИНГ ФАЛСАФИЙ МОҲИЯТИ. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(8), 178-182.
12. Юсубов, Д. К. (2013). ВЗГЛЯД НА ОРГАНИЗАЦИЮ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И УПРАВЛЕНИЯ В ИСТОРИИ УЗБЕКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ. Социосфера, (2), 114-118.
13. Юсубов, Ж. К., & Джураева, Н. А. (2013). Философия нравственного совершенствования Абу Насра аль-Фараби. Молодой ученый, (4), 335-337.
14. Kadamovich, Y. J., Muzaffarovna, I. G., Maxmudovich, Y. B., Boxtiyarovna, S. S., & Xabibullayevich, S. S. (2020). Social justice as a condition of socio-spiritual stability in society. Journal of Critical Reviews, 7(5), 816-818.